

Rijnland en de steden

M. van Tielhof en P.J.E.M. van Dam, *Waterstaat in stedenland. Het hoogheemraadschap van Rijnland voor 1857* (Utrecht, Matrijs 2006). Geill., krt., 368 p. ISBN 90-5345-299-0. €39,95.

Juist op het moment dat het voortbestaan van de Nederlandse waterschappen even een politiek issue was, verscheen een imposante publicatie over de geschiedenis van het hoogheemraadschap van Rijnland. *Waterstaat in stedenland* is de vrucht van een samenwerking tussen het hoogheemraadschap en historici van de Vrije Universiteit Amsterdam. Op een heldere manier beschrijven Petra van Dam en Milja van Tielhof de zorg voor het water in Rijnland tot halverwege de negentiende eeuw. Hoewel Rijnland in 2005 zijn 750-jarige bestaan vierde, hebben de auteurs er wijselijk voor gekozen om geen concrete begindatum te hanteren. Weliswaar bevat een oorkonde van 1255 de vroegste aanwijzing voor een meer dan incidentele waterstaatkundige zorg, maar dat betekent nog niet dat er voor het hoogheemraadschap een oprichtingsdatum kan worden vastgesteld. Het einde van de behandelde periode is wel scherp afgebakend: in 1857 onderging Rijnland een ingrijpende bestuurlijke reorganisatie, waarbij onder meer een nieuwe invulling werd gegeven aan het ambt van dijkgraaf. De aldus gekozen periodisering sluit prima aan bij het boek *Hollands water* van Ludy Giebels uit 2002, dat handelt over de geschiedenis van het hoogheemraadschap in de periode 1857-1970.

De auteurs hebben hun stof eenvoudig in tweeën gedeeld, en dat is de leesbaarheid van dit boek ongetwijfeld ten goede gekomen. De in chronologische volgorde gepresenteerde geschiedenis van Rijnland wordt steeds vanuit drie invalshoeken belicht: een ecologische, een economische en een sociaal-politieke (met inbegrip van de institutionele aspecten), die nadrukkelijk niet op zichzelf staan maar steeds zoveel mogelijk met elkaar in verband zijn gebracht. De inleiding en de eerste drie hoofdstukken zijn van de hand van Petra van Dam. Zij beschrijft hoe al vóór 1300 het landschap en de waterstaat aan sterke veranderingen onderhevig waren, onder meer als gevolg van de grootschalige ontginningen en het verzanden van de Oude Rijnmond, die op hun beurt noopten tot een regionaal georganiseerde zorg voor het water. De periode 1300-1550 karakteriseert zij als die van een grote sociaal-ecologische transformatie, waarin opnieuw landschappelijke veranderingen (zeespiegelstijging, bodemdaling) optraden die ertoe leidden dat de afwatering verslechterde. De intensivering van de turfwinning veroorzaakte een toenemende regelgeving door het hoogheemraadschap, maar omdat onvoldoende werd toegezien op de naleving van de regels droeg de turfwinning in belangrijke mate bij aan het ontstaan van het Haarlemmermeer. Een onbedoeld maar positief gevolg hiervan was overigens wel dat Rijnlands boezem aanzienlijk werd vergroot. In institutioneel opzicht geeft deze periode een groeiende bureaucratisering, centralisering en professionalisering te zien, waarbij het hoogheemraadschap zich ontwikkelde van een rechtbank naar een volwaardig bestuursorgaan.

Milja van Tielhof nam de overige zes hoofdstukken en de conclusie voor haar rekening. Zij gaat allereerst in op het slagturven, dat in de zestiende eeuw in zwang kwam en waarbij de veenlaag volledig, dus tot aan de klei- of zandbodem, werd afgegraven. Deze praktijk werd gestimuleerd door de economische groei van de Gouden Eeuw maar vormde wel een regelrechte bedreiging voor de waterstaatkundige infrastructuur, en bovendien voor de inkomsten van Rijnland, die grotendeels bestonden uit grondbelastingen. De zeventiende eeuw kenmerkt zich verder door de samenvoeging van bestaande en de vorming van nieuwe polders. Door de grotere molencapaciteit die dit mogelijk maakte, nam echter wel de druk op de boezem toe. In de decennia rond 1700 bracht een langdurige crisis in de landbouw Rijnland in financiële problemen, ook omdat grote hoeveelheden land hun waarde vrijwel verloren, waarna de gebruikers er afstand van deden en Rijnland de opbrengst aan morgengelden zag teruglopen, zonder dat de omslag elders kon worden verhoogd. Het landverlies kon later in de achttiende eeuw tot stilstand worden gebracht, toen reeds uitgeveende polders op grote schaal werden

Hildo van Engen

drooggemaakt. De kosten daarvan waren dermate hoog dat dit slechts te realiseren was door de samenwerking tussen verschillende overheden en particulieren. De al veel langer bestaande plannen voor droogmaking van het Haarlemmermeer werden pas in 1852 verwezenlijkt, en het is veelzeggend voor de toegenomen invloed van de centrale overheid dat niet Rijnland maar het Rijk dit project op zich nam.

Deze beknopte weergave doet nauwelijks recht aan de rijke inhoud van het boek, maar het moge duidelijk zijn dat beide auteurs ruimschoots hebben voldaan aan de doelstelling die zij in de inleiding formuleerden, namelijk te beschrijven 'hoe het waterbeheer gestalte kreeg in perioden van grote maatschappelijke en landschappelijke veranderingen' (p. 8). De volgorde waarin de inbreng van mens en natuur hier wordt genoemd, verraadt dat de auteurs kunnen worden beschouwd als vertegenwoordigers van de zogeheten 'nieuwe waterstaatsgeschiedenis', waarin immers sterk de nadruk wordt gelegd op de gevolgen van het menselijk handelen voor de ontwikkeling van het landschap. Tegen de achtergrond van die opvatting wordt betoogd dat de verklaring voor het door de eeuwen heen sterk wisselende landgebruik in Rijnland niet alleen moet worden gezocht in de aard van het landschap of de toenemende wateroverlast maar ook in de buitengewoon hoge mate van verstedelijking. Al sinds de veertiende eeuw is de Hollandse economie een stedelijke economie die het omringende platteland domineerde, doordat het landgebruik verbonden raakte aan de (internationale) markt. Veel eerder dan elders in Europa speelden commerciële, stedelijke belangen hier een grote rol, en dat was van beslissende invloed op de waterstaat. De grote impact van steden op het hoogheemraadschap komt bijvoorbeeld naar voren in de omstandigheid dat Leiden en Haarlem middels de colleges van hoogheemraden en van hoofdingelanden in het bestuur van Rijnland een flinke stem hadden. En uit angst voor verzanding van het Spaarne wist de stad Haarlem een verbeterde uitwatering van de Oude Rijn bij Katwijk lange tijd te blokkeren, waarmee het een groot stempel drukte op de waterstaatszorg in het gehele Rijnlandse territorium.

Het valt zeer te prijzen dat de auteurs hun boek van zo'n duidelijk en goed uitgewerkt concept hebben voorzien. De gedachte dat in Holland de steden en het platteland nauw op elkaar waren aangewezen is natuurlijk niet nieuw, maar het thema wordt in dit boek consequent uitgewerkt, en daarmee wordt de goedgekozen titel *Waterstaat in stedenland* geheel en al waargemaakt. Niettegenstaande de nodige spanningen die de verhouding tussen het hoogheemraadschap en de krachtig optredende steden karakteriseren, oordelen de auteurs daarover positiever dan gebruikelijk is. Met klem wijzen zij er op dat Rijnland misschien niet altijd het meest verstandige beleid lijkt te hebben gevoerd – denk bijvoorbeeld aan de gebrekkige handhaving van de eigen keuren – maar dat deze keuzes bij nadere beschouwing wel degelijk het algemeen belang gediend blijken te hebben, althans 'het belang van zeer veel groepen in de samenleving' (p. 320).

Het oordeel van de recensent over dit boek is zonder meer positief. *Waterstaat in stedenland* is veel meer dan een weergave van de bevindingen van de talrijke historici die zich met de geschiedenis van Rijnland hebben beziggehouden. De twee auteurs hebben daar verschillende nieuwe inzichten aan toegevoegd, en dat alles hebben zij expliciet voorzien van een eigen visie. Het wetenschappelijke karakter van dit boek laat onverlet dat ook het brede publiek deze veelzijdige uitgave zal waarderen, en dat is mede te danken aan de manier waarop *Waterstaat in stedenland* is uitgegeven, met een groot aantal prachtige afbeeldingen (van oude en nieuwe kaarten, schilderijen, portretten, foto's, enzovoort), met registers van persoons- en plaatsnamen en met een verklarende woordenlijst. Ook moet de zorgvuldigheid genoemd worden waarmee de teksten zijn geredigeerd. Dit boek zal, net als het hoogheemraadschap van Rijnland zelf, menige Haagse oprisping overleven en nog lang van grote waarde blijven.